

DOI 10.37491/UNZ.95.2
УДК 347.626.6

Анна ПАВЛОВА¹

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ РОЗПОДІЛУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ, ЯКЕ ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Здійснено дослідження питання розвитку інституту розподілу майна подружжя за законодавством, яке діяло на українських землях. На підставі проведеного дослідження, сформульовано висновок, що в період дії римського приватного права на теренах грецьких держав-полісів Північного Причорномор'я інститут розподілу спільного майна подружжя існував лише де-факто через механізм передачі майна, переданого в «дошлюбне дарування». Норми канонічного та князівського права Київської держави не містили положень про розподіл майна подружжя, однак у звичайовому праві того часу існувала практика виділу майна у власність члена сім'ї, зокрема розподіл спільного майна між стосуватися й одного подружжя, яке отримувало відповідні майнові права, передусім у порядку спадкування. У Литовському статуті 1588 року поруч із роздільною власністю вперше визнавалося можливість спільної власності подружжя на майно, набуте під час шлюбу, але лише щодо представників селянського стану, однак порядок розподілу такого майна визначено не було. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» вперше на рівні проекту писаного правового акта визначені особливості розподілу майна подружжя в разі розірвання шлюбу; положення Зводу законів російської імперії передбачали можливість лише договірною регулювання розподілу спільного майна подружжя і лише щодо того майна, яке знаходилося в межах Київської, Волинської та Поділь-

¹ аспірантка, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Femida108@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5940-4243>.

ської губернії. Судовий порядок вирішення спорів про розподіл спільного майна подружжя було запроваджено в Галицькому цивільному кодексі, а Австрійське цивільне уложення допускало можливість встановлення спільності майна окремим договором подружжя та визначало, що спільність майна подружжя припиняється, а саме майно підлягає розподілу в разі визнання одного з подружжя недієздатним, «добровільного розлучання», «судового розлучання», визнання шлюбу недійсним або його розірвання. Вперше законний правовий режим спільності майна, набутого подружжям за час шлюбу, на українських землях передбачено Законом УНР «Про шлюб та розвід і про реєстрацію актів шлюбу, розводу, народження та смерті», а в подальшому — радянськими актами сімейного законодавства, починаючи із Кодексу про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 року. Попри те, що в Декреті Раднаркому УРСР «Про громадянський шлюб та ведення книг запису актів громадянського стану» та Кодексі законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1919 року передбачалося, що майно, набуте у шлюбі, не вважалося спільною власністю подружжя, у судовій практиці того часу щодо вирішення спорів про розірвання шлюбу визнавалося протилежне і здійснювався судовий розподіл майна, набутого загальною працею та коштами подружжя. Порядок та способи розподілу спільного майна спочатку визначалися актами цивільного законодавства, а з 1969 року — сімейного. Водночас принцип рівності часток подружжя у спільному майні було введено також 1969 року.

Ключові слова: подружжя, розподіл майна подружжя, спільне майно, роздільне майно, способи розподілу майна подружжя.

Постановка проблеми. Інститут розподілу майна подружжя є достатньо молодим сімейно-правовим інститутом, зважаючи на те, що протягом тривалого часу серед правових наслідків шлюбу не було виникнення презумпції спільності майна, яке набуто подружжям у період шлюбу (хоча відповідні наслідки шлюб зумовлював за українським звичаєвим правом), а отже — і не існувало потреби в розподілі майна подружжя. Таке майно було роздільним і належало чоловікові та дружині, а отже, питання розподілу було актуальним для майна померлого подружжя, яке передавалося дітям, а в певній частині — і пережившому подружжю у відповідних частинах (що зумовлювало необхідність проведення такого розподілу). Водночас, коли законодавство, яке діяло на українських землях, почало допускати правовий режим спільності майна подружжя (спочатку в договірному порядку, а пізніше — як правову презумпцію, як правовий режим «за замовчуванням»), питання розподілу майна подружжя також отримало своє правове регулювання.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика розподілу майна подружжя стала предметом дослідження таких науковців, як:

Т. О. Ариванюк, В. І. Борисова, А. Б. Гриняк, І. В. Жилінкова, І. М. Кучеренко, Є. О. Мічурін, В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, С. І. Ратушна, Т. В. Чудік, — однак комплексного дослідження питання розвитку інституту розподілу майна подружжя за законодавством, яке діяло на українських землях, не було проведене, хоча окремі наукові дослідження цього питання здійснювалися такими вченими, як: В. І. Андрюліс, О. О. Балко, В. А. Ватрас, М. В. Гримич, Г. К. Матвеев, Т. О. Подковенко, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук. Зазначене зумовлює необхідність проведення цього наукового дослідження.

Метою статті є дослідження питання розвитку інституту розподілу майна подружжя за законодавством, яке діяло на українських землях.

Виклад основного матеріалу. В античний період на території сучасної України існували різні державні утворення кіммерійців (IX–II ст. до н.е.), скіфів (VII–III ст. до н.е.), давніх греків (VII ст. до н.е. — IV ст. н.е.), сарматів (III ст. до н.е. — II ст. н.е.), готів (II–IV ст.ст.), гунів (IV ст.), антів (IV–VII ст.ст.), аварів (VI–VII ст.ст.), хазарів (VII–IX ст.ст.), слов'ян (із V ст.). Водночас писемні правові джерела зазначених державних утворень не відомі, за винятком джерел приватного (зокрема й сімейного) права грецьких держав-полісів та звичаєвого права слов'янських племен, що проживали на українських землях у період до створення Київської князівської держави (Руси-України). Тому зупинимося більш детально на особливостях правового регулювання режиму майна подружжя та можливості його розподілу відповідно до законодавства грецьких держав-полісів та звичаєвого права слов'янських племен на українських теренах.

Як зазначає В. А. Ватрас, грецькі держави-поліси (міста-держави) Північного Причорномор'я, що потрапили в I ст. до н.е. в залежність від Римської імперії, сформували досить цікаву правову традицію, що позначилася в джерелах сімейного права. По суті, в рамках названих утворень відбулося поряд з паралельним існуванням норм звичаєвого права запозичення норм римського приватного права, зокрема з питань правового регулювання сімейних правовідносин, а в подальшому — правових актів Східної Римської (Візантійської) імперії. Згодом норми візантійського права були частково запозичені Київською Руссю, оскільки увійшли до складу канонічного сімейного права. Залежні грецькі міста-держави певною мірою використовували норми римського приватного права, особливо в регулюванні сімейних відносин за участю громадян Риму (щодо регулювання сімейних відносин за участю громадян та підданих інших держав та політичних утворень, діяли норми «права народів», тобто звичаєве право народів, що проживали на відповідній території, а з поширенням християнства частина норм звичаєвого права замінюється нормами канонічного права [1, с. 129–130].

Говорячи про правове регулювання майнових прав жінки та чоловіка у шлюбі відповідно до римського приватного права, правовий режим майна подружжя залежав від виду шлюбу. При шлюбі *sui tunc* існувала презумпція фактичної спільності майна сім'ї, хоча формально власником

був голова сім'ї (*pater familias*) — ним міг бути чоловік або його батько (якщо чоловік ще перебував під владою домовладки); дружина автоматично ставала членом сім'ї чоловіка, втрачаючи всі зв'язки із своєю родиною, а все майно цієї жінки переходило у власність глави сімейства [2, с. 65]. При укладанні шлюбу *sine manu* зберігалось право власності кожного із подружжя на майно, що належало їм як до укладання шлюбу, так і було набуто під час шлюбу за власні кошти; дружина могла самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном без надання дозволу чоловіка на вчинення майнових правочинів, а також могла доручити чоловікові керувати своїм майном [3, с. 57], однак лише в межах, що виключали погіршення майнового становища дружини або передати йому майно на зберігання [1, с. 134]. У першому випадку (шлюб *cum manu*) формально не існувало режиму спільної власності, а тому норми римського права про можливість розподілу спільного майна не стосувалося саме сімейного майна, за винятком розподілу спадкового майна між спадкоємцями. У другому випадку (шлюб *sine manu*) чітко діяла презумпція роздільності майна і розподіл подружнього майна існував де-факто через механізм передачі майна, переданого в «дошлюбне дарування». Останнє передбачало здійснення формального дарування чоловіком частини свого майна дружині у відповідь на переданий чоловікові посаг (який передавався в користування чоловікові, але міг бути повернутий дружині в разі припинення шлюбу). Фактично в разі припинення шлюбу з вини чоловіка повертався не посаг, а майно, передане дружині як «дошлюбне дарування». До цього часу це майно залишалося у власності та в управлінні чоловіка, однак дружина мала потенційне право на таке майно (по суті, право на частку в майні чоловіка) [4, с. 293–294, 327–328].

У період існування Київської князівської держави, а надалі — окремих князівств, які виникли на її основі, шлюбні відносини, зокрема і майнові відносини подружжя, врегульовувалися обмеженим колом джерел світського права, переважна ж більшість питань сімейного життя врегульовувалися передусім звичаями, а також актами канонічного права. Останні не містили істотних особливостей саме у сенсі правового режиму майна подружжя та можливості розподілу майна подружжя в разі припинення шлюбу і передбачали спочатку аналогічні римському приватному праву положення щодо презумпції роздільності майна подружжя при можливості передачі частини майна в управління іншому з подружжя. Писемні правові джерела національного походження — Руська Правда — викладені у трьох редакціях, а також князівські церковні статuti вже містили окремі положення, пов'язані із розподілом майна. Так, Просторова редакція Руської Правди містила окремі положення щодо розподілу спадкового майна, зокрема щодо права дружини на частину майна померлого чоловіка (ст.ст. 90–94, 102–108 Просторової редакції Руської Правди). Церковні статuti князів Володимира Великого й Ярослава Мудрого містили положення щодо особливостей вирішення сімейних спорів церковними судами, зокрема справ сімейних і про спадщину [5, с. 39–45].

У період існування на території сучасної України слов'янських племінних політичних союзів та перших князівств (зокрема Київського), основними джерелами сімейного права все ж були звичаї [1, с. 148]. Водночас вони виявилися достатньо живучими в плані їх застосування на практиці, і навіть у XIX ст. сфера сімейно-майнових відносин здебільшого ігнорувала офіційне право (світське та канонічне), керуючись звичаєвим правом. Навіть у другій половині XVIII — першій половині XIX ст. ще не були актуальними уявлення про індивідуальну власність подружжя, натомість переважало уявлення про цілісність сімейної власності та її спільність [6, с. 77]. Як зазначає М. В. Гримич, щодо правового режиму сімейного майна існує дискусія: одні науковці вказують на наявність спільної власності сім'ї на відповідне рухоме та нерухоме майно, інші — зазначають на особистій приватній власності на сімейне майно з боку голови сім'ї і виникнення режиму спільного майна лише в разі його смерті, якщо не відбувається поділу майна між спадкоємцями. У звичаєвому праві того часу (і майже до кінця XIX ст. існувала практика виділу майна у власність члена сім'ї (це стосувалося дітей, які створювали власні сім'ї, а певною мірою могло стосуватися й приймаків у разі смерті дружини або невістки в разі смерті чоловіка), тобто розподіл спільного майна міг стосуватися й одного подружжя, яке отримувало відповідні майнові права передусім у порядку спадкування. Частка жіночої долі при сімейних та спадкових поділах та виділах залежала від особистого внеску жінки в надбання майна в тій чи тій родині, передусім з її посагом, а також з обсягом заробленого її особистою працею майна. Водночас частіше виділ стосувався дітей і проводився ще за життя голови сім'ї, як правило, щодо нерухомого майна [7, с. 149–152, 175–177]. Майнові відносини між подружжям у період існування Київської держави ґрунтувалися на принципі роздільності їхнього майна та захищеності інтересів кожного з подружжя. Водночас, щоб спільно турбуватися про добробут новоствореної сім'ї, подружжя природно прагнуло об'єднати своє майно, з одночасним збереженням можливості його розподілу, у разі потреби, на попередні складові частини або ж на частини наперед обумовлені [3, с. 142]. Процес укладання шлюбу передбачав здійснення подарунків подружжя, їхніх батьків і родичів; передачу посагу, викупу, калиму вранішнього дару; визначення умов подальшого проживання подружжя, їхніх дітей, родичів, зокрема й визначення майнових прав та обов'язків подружжя у шлюбному договорі (в якому, зокрема, закріплювались права подружжя на майно, встановлювався порядок його поділу і передачі в спадщину, визначалися умови відповідальності подружжя за спільними та особистими боргами) [8, с. 60]. Водночас до початку XIX ст. шлюбні договори та можливість їх укладання не були передбаченими писаним правом; уже положення ст.ст. 116 і 117 Зводу законів дозволяли подружжю укладати незаборонені угоди щодо власного майна [9, с. 91], а вперше порядок укладання шлюбного договору та його зміст знаходимо лише в положеннях Австрійського цивільного уложення.

Протягом XIV ст. відбувається поступове входження українських князівств до складу двох держав — Великого князівства Литовського та ко-

ролівства Польського — спочатку на правах удільних князівств або князівств, які перебували в персональній унії із Польщею або Литвою, з другої половини XV ст. — на правах складової частини цих держав. Водночас зберігалось автономне правове регулювання аж до кінця XVIII ст. — початку XIX ст., коли наявні норми князівського, звичаєвого та канонічного права були замінені кодифікованими правовими актами Австро-Угорської та російської імперій. Водночас поряд із нормами канонічного та звичаєвого права з першої половини XVI ст. діяли норми Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 років, які замінили положення Руської Правди. Зважаючи на збереження принципу роздільності майна подружжя, в Литовських статутах не врегульовується питання розподілу спільного майна, оскільки останнє не розглядається як категорія, що застосовується до майна подружжя, а лише до майна, що підлягає розподілу у зв'язку із смертю одного із подружжя в порядку спадкування (наприклад, про розподіл майна між синами померлого, залежно від вкладу дружин померлого в таке майно, зазначено в арт. 15 розд. 5 Литовського статуту 1588 року, про розподіл майна чоловіка у відповідних частках зазначено в арт. 6, 10, 11 р. 5 Литовського статуту 1588 року), аналогічний розподіл материнського майна (арт. 14 розд. 5 Литовського статуту 1588 року). Розподіл майна померлого чоловіка через передачу його у власність як синів, так і дружини, здійснюється лише щодо «вінованої» дружини; у випадку, якщо дружина була «невінованою», тобто їй не було забезпечено надання віна з боку чоловіка при одруженні, вона отримувала лише право обмеженого користування частиною майна чоловіка, яке розподілялося лише між синами померлого [10, с. 233–234]. З іншого боку, як зазначає В. І. Андрюліс, у Литовському статуті 1588 року поруч із роздільною власністю вперше визнавалося можливість спільної власності подружжя на майно, набуте під час шлюбу, але лише щодо «людей убогих», тобто представників селянського стану (а не шляхти) [11, с. 21]. Цим самим фактично Литовський статут визнав звичаєві норми щодо спільності майна подружжя й у арт. 21 п'ятого розділу, де вперше визначив порядок розподілу такого майна — третя частина передавалася дружині, інша — розподілялася між дітьми, а за їх відсутності розподіл майна не проводився, а все майно передавалося дружині. Аналогічно, в разі смерті дружини здійснювався аналогічний розподіл майна, але щодо чоловіка та синів померлої [10, с. 237]. Водночас єдиною підставою для такого розподілу визнавалася смерть чоловіка чи дружини, тобто розподіл майна подружжя пов'язувався саме із спадкуванням і не передбачав можливості розподілу майна саме між подружжям, а лише між подружжям та дітьми.

У період існування Української козацької держави, яка постала в результаті національно-визвольної революції українського народу 1648–1657 років, норми Литовських статутів і канонічного права зберегли свою дію, однак уже не мали пріоритетності в разі конкуренції норм порівняно із нормами звичаєвого права Українського народу. В першій половині XVIII ст. відповідні норми були кодифіковані у збірнику «Права, за якими судиться малоросійський народ», який хоч і не набрав чинності, однак дає змогу зрозуміти, якими саме звичаєвими нормами керувалося подружжя

при здійсненні своїх прав та обов'язків, зокрема й щодо спільного майна. Поняття «розподіл майна» в цьому документі також стосується випадків поділу майна між дітьми померлого чоловіка (як впливає із змісту гл. 11). Особливим у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» є положення арт 37 гл. 10, які визначають вперше на рівні писаного джерела сімейного права особливості розподілу майна подружжя в разі розірвання шлюбу. Відповідно до положень цього артикулу, в разі, якщо винним у розірванні шлюбу є чоловік, дружина залишається на майні, записаному за нею чоловіком, тобто зберігає і віно, і посаг. У разі вини дружини в розірванні шлюбу вона втрачає право на посаг та віно. Якщо ж у розірванні шлюбу немає вини обох з подружжя, віно залишається за чоловіком, а посаг — за дружиною. У §§ 117–121 іншого проекту збірника звичаєвого права — «Зібрання малоросійських прав», підготовленого 1807 року, визначаються особливості розподілу майна, набутого у шлюбі, якщо подружжя не передбачило особливості такого розподілу в заповіті, — таке майно розподіляється між дружиною та дітьми, причому дружина отримує третину майна; у разі ж смерті вдови її майно розподіляється між родичами її чоловіка та її родичами. Правові наслідки розірвання шлюбу в Зібранні аналогічні наслідкам, визначеним у Правах з уточненням, що залишаються у власності подружжя всі подарунки за тим, кому вони надавалися (§ 137), а в разі, якщо дружина не мала ні віна, ні посагу, при розірванні шлюбу з вини чоловіка дружина мала право на отримання четвертої частини майна чоловіка (§ 144). «Зібрання малоросійських прав» вперше визначало правовий режим спільної власності та особливості її розподілу (§§ 582–632), передбачаючи, що правовий режим спільного майна виникає в разі успадкування нерухомого майна; право ініціювати розподіл спільного майна мають усі співвласники; розподіл спільного майна відбувається за згодою сторін або в судовому порядку; майно, отримане в результаті розподілу, може бути відчужене лише власникам інших частин попереднього майна [10, с. 526, 534, 898–901, 1007–1012].

У другій половині XVIII ст. після остаточної ліквідації Української гетьманської держави та розділів Речі Посполитої українські землі опинилися переважно у складі Російської імперії, а територія Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття — у складі Австрійської (з 1867 року — Австро-Угорської) імперії. Спочатку на цих землях зберігалася дія українського звичаєвого права, норм канонічного права та права польсько-литовського періоду, однак надалі відбулася кодифікація норм приватного права. Основними джерелами сімейного права, зокрема з питань регулювання майнових прав та обов'язків подружжя, пов'язаних із спільною власністю подружжя, стають кодифіковані акти — Галицький цивільний кодекс, Австрійське цивільне уложення і Звід законів Російської імперії.

Галицький цивільний кодекс, що діяв на території Галичини та Буковини з 1797 року по 1812 роки (до введення в дію Австрійського цивільного уложення), передбачав у п. 326, що спільність майна подружжя визначається шляхом особливого договору, відповідно до якого подружжя прирівнюється до контрагентів. Правила управління спільним майном та його розподілу визначені у п.п. 640–676 Галицького цивільного кодексу, де

визнається неподільність майнових прав на чуже майно (сервітути тощо). У п. 113 Кодексу зазначається, що, якщо в процесі розірвання шлюбу між подружжям виникне спір стосовно їхнього договору, розподілу майна, утримання дітей чи з інших причин і він не може бути вирішений шляхом переговорів, один із подружжя вправі подати позов до суду для його вирішення. Галицький цивільний кодекс також містить особливе правове регулювання щодо посагу, віна (у кодексі має назву «зустрічний подарунок»), подарунку на випадок смерті чоловіка («вдовий подарунок») [12, с. 69, 435].

Згідно з Австрійським цивільним уложенням, яке діяло на території Галичини та Буковини з 1812 по 1934 та 1940 роки відповідно, передбачало, що шлюбний союз сам по собі ще не встановлює спільності майна подружжя, для цього є необхідним окремий договір про спільність майна (п. 1233); спільність майна подружжя передбачається встановленою лише на випадок смерті; така спільність надає одному з подружжя право на половину спільного майна, зокрема нерухомого, що залишиться після смерті іншого з подружжя, за винятком усіх боргів та зобов'язань, пов'язаних з майном (п.п. 1234–1236). Спільність майна подружжя припиняється, а саме майно підлягає розподілу в разі визнання одного з подружжя недієздатним, «добровільного розлучання» (тобто перебування в режимі окремого проживання подружжя), «судового розлучання» (тобто встановлення судом режиму окремого проживання подружжя), визнання шлюбу недійсним або його розірвання (п.п. 1260–1266). Якщо в разі розірвання шлюбу виникне спір щодо належного подружжю спільного майна або з питань його розподілу, суд намагатиметься вирішити питання через врегулювання спорів самим подружжям, якщо ж це є неможливим, суд вправі прийняти рішення щодо розподілу майна, враховуючи положення шлюбного договору (п. 117) [10, с. 1129, 1131].

Австрійське цивільне уложення вперше передбачає процесуальний порядок розподілу спільного майна. Так, розподіл спільної речі здійснюється відповідно до договору, а за відсутності домовленості — судом (п. 841). Суд вирішує при розподілі земель або будівель, чи є необхідним надання сервітуту для співвласника (п. 842). Якщо спільна річ не може бути розподілена зовсім або без значного зменшення її вартості, вона повинна бути продана судом з публічних торгів, а отримані в результаті продажу кошти розподіляються між учасниками (п. 843). Сервітути, межові знаки та необхідні для спільного користування документи розподілу не підлягають (п. 844). У разі розподілу нерухомого майна право власності на виділену частку в ньому отримується з моменту внесення акта про розподіл у публічні книги (п. 846). Майнові права третіх осіб на майно, що розподіляється, зокрема права застави, сервітуту тощо, зберігаються й після розподілу відповідного майна (п. 847) [5, с. 345; 10, с. 1098–1099].

Починаючи з 1832 року, основним джерелом сімейного права на українських землях, що входили до складу Російської імперії, стали окремі положення тому X «Зводу законів цивільних», яким передбачалася роздільність майна подружжя, тобто інститут розподілу майна подружжя в тодішньому сімейному праві був відсутній. Водночас § 277 Зводу місцевих за-

конів Західних губерній 1837 року, який після видання Зводу законів Російської імперії став діяти на території Київської, Волинської та Подільської губерній, прямо зазначалося про можливість режиму спільності майна, набутого подружжям під час шлюбу, а у § 278 передбачалася можливість договірного регулювання взаємних майнових прав та обов'язків подружжя, зокрема правового режиму майна та особливостей розподілу спільного майна. У випадку визнання шлюбу недійсним або розлучення з вини одного із подружжя у Чернігівській та Полтавській губерніях у разі вини чоловіка дружині повертається посаг, а в разі вини дружини — вона втрачає право на посаг (п. 118). У разі, якщо подружжя все ж має спільне майно, набуте в результаті спадкування, його розподіл можливий у разі згоди обох з подружжя (п. 551) [13, с. 28, 84, 282].

Українська національно-визвольна революція 1917–1921 років призвела до створення на теренах українських земель двох українських держав — Української та Західноукраїнської народних республік, які в подальшому об'єдналися і протягом 1918–1921 років протистояли агресії з боку Польщі та Радянської Росії, поки не були поглинуті ними. Зважаючи на короткий час існування цих держав, а також Української держави гетьмана П. Скоропадського, змін у сімейному законодавстві в цей час не відбулося, — продовжували діяти норми Австрійського цивільного уложення та Зводу законів Російської імперії. Прийнятий Українською центральною радою 14 березня 1918 року Закон «Про шлюб та розвід і про реєстрацію актів шлюбу, розводу, народження та смерті» так і не набрав чинності, у зв'язку із тим, що невдовзі відбулося повалення Центральної ради та встановлення гетьманської влади, яка визнала нечинними рішення Української центральної ради. Однак варто відзначити низку особливостей змісту цього Закону. Так, у ньому передбачався переважно договірний порядок встановлення правового режиму майна подружжя (договору на майно, який вносився до реєстраційної книги при реєстрації шлюбу), однак новим і прогресивним у цьому Законі варто відзначити те, що відповідно до ст. 17, майно, набуте подружжям під час шлюбу, вважалось спільною власністю подружжя, незалежно від того, хто його придбав, а отже — після розірвання шлюбу підлягало розподілу [14, с. 108].

Окупація українських земель російськими військами та знищення Української народної республіки призвело до створення на теренах значної частини українських земель радянських квазідержавних утворень, які згодом об'єдналися в Українську соціалістичну радянську республіку (УСРР; з 1937 року — Українську радянську соціалістичну республіку, УРСР), яка згодом стала суб'єктом федерації у складі Радянського Союзу. Утвердження більшовицької влади в Україні призвело до істотних змін у сімейному законодавстві, передусім скасування положень Зводу законів, релігійних та звичаєвих норм, які ще продовжували діяти до того часу та визнання юридичної сили лише за новими правовими актами радянської влади — спочатку декретами, які видавалися Радою народних комісарів протягом 1917–1919 років, а потім — сімейними кодексами 1919, 1926 та 1969 років.

Декретом Раднаркому УРСР від 20 лютого 1919 р «Про громадянський шлюб та ведення книг запису актів громадянського стану» та Кодексом законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку, розробленим того ж року (Кодекс не набрав чинності у зв'язку із тим, що російські війська згодом втратили контроль над Україною і остаточно встановили його лише 1921 року) зберігався принцип роздільності майна подружжя; у ст. 85 Кодексу було зазначено, що шлюб не створював спільності майна подружжя, тобто навіть майно, набуте у шлюбі, не вважалося спільною власністю подружжя. Водночас у судовій практиці того часу щодо вирішення спорів про розірвання шлюбу визнавалося, що майно, набуте подружжям під час їхнього спільного життя, повинне бути визнане спільною власністю обох з подружжя. Розірвання шлюбу може бути підставою для вимоги колишнього подружжя про розподіл спільного майна, набутого їх загальною працею та коштами. У подальшому положення судової практики отримали своє втілення у ст. 125 Кодексу про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 року, якою передбачалося, що майно, набуте подружжям спільною працею в період шлюбу, вважається належним обом членам подружжя на засадах спільної власності, а інше ж майно складає окрему власність кожного з них (в тому числі майно, набуте у шлюбі, однак з підстав, що не залежать від трудової та фінансової участі подружжя, зокрема в порядку дарування та спадкування). Сімейний кодекс 1926 р. не встановлював презумпції рівності майнових часток подружжя, що фактично наближало правовий режим їхнього майна до правового режиму, встановлюваного цивільним законодавством для звичайних суб'єктів цивільних правовідносин. У ст. 127 Кодексу передбачалася можливість договірною вирішення майнових питань подружжя, зокрема питань визначення способу розподілу майна [15, с. 27; 16, с. 15, 37]. Порядок розподілу спільного майна в Кодексі 1926 року не визначався, однак право кожного із власників вимагати виділу своєї частки зі спільного майна за договором чи у разі недосягнення угоди про спосіб виділу – звертатися до суду із позовом про здійснення розподілу майна в натурі – було визначено у п. 65 Цивільного кодексу УСРР 1922 року. Цим же документом було визначено можливість власника отримати грошову компенсацію, якщо поділ майна є неможливим без непомірної шкоди його господарському призначенню [13, с. 687]. Попри те, що в Кодексі зазначено на виділі, а не на поділі спільного майна, відповідні положення могли бути застосовані й до розподілу спільного майна подружжя.

Кодекс про шлюб та сім'ю 1969 року, зберігаючи положення про спільність майна, набутого подружжям під час шлюбу, за окремими винятками, та про роздільність майна, набутого до шлюбу, у ст. 29 містив положення про поділ спільного майна подружжя, близький до положень п. 65 Цивільного кодексу УСРР 1922 року. Особливістю порядку розподілу майна подружжя судом саме в редакції 1969 року стало те, що встановлювалося, що суд має брати до уваги інтереси неповнолітніх дітей або інтереси одного з подружжя; також зазначалося на можливості поділу спільного майна подружжя як під час перебування в шлюбі, так і після розірвання шлюбу, а також на тому, що в разі поділу майна, яке є спільною сумісною

власністю подружжя, їхні частки визнаються рівними (хоча від принципу рівності часток подружжя суд вправі був відступити, враховуючи права та інтереси подружжя та неповнолітніх дітей. Указом Президії Верховної Ради України від 28 червня 1991 р. ст. 28 була доповнена положеннями, згідно з якими суд може визнати майно, нажите кожним із подружжя під час їхнього роздільного проживання за фактичного припинення шлюбу, власністю кожного з них. Кодекс не передбачав можливості укладання договорів між подружжям щодо урегулювання ними питань розподілу майна. Положення про можливість укладання шлюбного контракту були внесені у Кодекс лише у зв'язку із прийняттям закону від 23 червня 1992 р. [15, с. 31; 17].

Відповідні положення залишалися чинними до прийняття Сімейного кодексу, який передбачив можливість зміни розміру часток у спільному майні подружжя за домовленістю між ними, зокрема у шлюбному договорі (ст. 70), розкрив способи та порядок розподілу спільного майна (ст. 71), зокрема більш докладно визначив питання присудження неподільних речей, речей для професійних занять, а також порядку присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку. Сімейний кодекс України зберіг трирічний строк позовної давності у спорах про розподіл майна подружжя, який був передбачений ще Кодексом 1969 року, однак визначив, що у випадках, якщо шлюб між подружжям не розірвано, позовна давність до вимог про поділ спільного майна подружжя не застосовується (ст. 72) [18].

Висновки. На підставі вищевикладеного наукового дослідження можемо визначити, що в період дії римського приватного права на теренах грецьких держав-полісів Північного Причорномор'я інститут розподілу спільного майна подружжя існував лише де-факто через механізм передачі майна, переданого в «дошлюбне дарування». Норми канонічного та князівського права Київської держави не містили положень про розподіл майна подружжя, однак у звичаєвому праві того часу існувала практика виділу майна у власність члена сім'ї, зокрема розподіл спільного майна міг стосуватися й одного подружжя, яке отримувало відповідні майнові права, передусім у порядку спадкування. У Литовському статуті 1588 року поруч із роздільною власністю вперше визнавалося можливість спільної власності подружжя на майно, набуте під час шлюбу, але лише щодо представників селянського стану, однак порядок розподілу такого майна визначено не було. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» вперше на рівні проекту писаного правового акта визначені особливості розподілу майна подружжя в разі розірвання шлюбу; положення Зводу законів Російської імперії передбачали можливість лише договірною регулювання розподілу спільного майна подружжя, і лише щодо того майна, яке перебувало в межах Київської, Волинської та Подільської губерній. Судовий порядок вирішення спорів про розподіл спільного майна подружжя було запроваджено у Галицькому цивільному кодексі, а Австрійське цивільне уложення допу-

скало можливість встановлення спільності майна окремих подружжя, а також визначало, що спільність майна подружжя припиняється, а саме майно підлягає розподілу в разі визнання одного з подружжя недієздатним, «добровільного розлучання», «судового розлучання», визнання шлюбу недійсним або його розірвання. Вперше законний правовий режим спільності майна, набутого подружжям за час шлюбу, на українських землях визначено Законом УНР «Про шлюб та розвід і про реєстрацію актів шлюбу, розводу, народження та смерті», а в подальшому — радянськими актами сімейного законодавства, починаючи із Кодексу про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 року. Попри те, що в Декреті Раднаркому УРСР «Про громадянський шлюб та ведення книг запису актів громадянського стану» та Кодексі законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1919 року передбачалося, що майно, набуте у шлюбі, не вважалось спільною власністю подружжя, у судовій практиці того часу щодо вирішення спорів про розірвання шлюбу визнавалося протилежне і здійснювався судовий розподіл майна, набутого загальною працею та коштами подружжя. Порядок та способи розподілу спільного майна спочатку визначалися актами цивільного законодавства, а з 1969 року — сімейного. Водночас принцип рівності часток подружжя у спільному майні було введено також 1969 року.

Список використаних джерел

1. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики. Хмельницький : Поліграфіст-3, 2020. 824 с.
2. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2008. 219 арк.
3. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львів, 2015. 185 арк.
4. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2000. Том 1. 472 с.
6. Петrenchенко С. А., Гаврік Р. О. Інститут права власності на українських землях у складі Російської імперії та Австро-Угорської імперії наприкінці XVIII — на початку XIX століть. Київ : Людмила, 2021. 208 с.
7. Гримич М. В. Звичаєве цивільне право українців XIX — початку XX століття. Київ : Арістей, 2006. 560 с.
8. Жилінкова І. В. Розвиток інституту шлюбного договору. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 60–68.
9. Кравців О. С. Особливості розвитку інституту шлюбного договору в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип. XVI. Івано-Франківськ, 2006. С. 88–94.
10. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
11. Андрюлис В. И. Правовое регулирование семейных отношений по Литовскому статуту 1588 г. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Вильнюс, 1975. 34 с.

12. Цивільний кодекс для Східної Галиції 1797 р. Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / за ред. О. Кутателадзе, В. Зубара. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 660 с.
13. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
14. Подковенко Т. О. Становлення системи законодавства України в 1917–1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР). Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2004. 226 арк.
15. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Луцьк, 2002. 190 с.
16. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. Киев : Изд-во Киевск. ун-та, 1960. 64 с.
17. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 р. № 2006–VII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://bit.ly/3b1hwop> (дата звернення: 07.10.2023).
18. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947–III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://bit.ly/3bHJv5O> (дата звернення: 07.10.2023).

Надійшла до редакції 07.10.2023
Рекомендовано до друку 02.11.2023

Anna PAVLOVA

(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law)

Development Of The Institution Of Division Of Marital Property According To The Legislation That Was In Force On Ukrainian Lands

The scientific article examines the issue of the development of the institution of the division of marital property according to the legislation that was in force on Ukrainian lands. On the basis of the conducted research, the author comes to a conclusion that during the period of operation of Roman private law on the territory of the Greek polis states of the Northern Black Sea region, the institution of the division of joint property of spouses existed only de facto through the mechanism of transfer of property transferred as a «premarital gift». Norms of canonical and princely law of the Kyiv state did not contain provisions on the division of property of spouses, however, in the customary law of that time there was a practice of separating property into the ownership of a family member, in particular, the division of joint property could also apply to one spouse who received the corresponding property rights, primarily in order of inheritance. In the Lithuanian Statute of 1588, next to separate property, for the first time the possibility of joint ownership of property acquired during marriage was recognized, but only for representatives of the peasant class, but the procedure for the division of such property was not defined. In the «Laws by which the Little Russian People are judged», for the first time at the level of a draft of a written legal act, the specifics of the division of the property of the spouses in the event of a divorce are defined; the provisions of the Code of Laws of the Russian empire provided for the possibility of only contractual regulation of the division of joint property of spouses and only with respect to that property that was located within the boundaries of the Kyiv, Volyn, and Podillia governorates. The judicial procedure for resolving disputes about the division of joint property of spouses was introduced in the Galician Civil Code, and the Austrian Civil Code allowed the possibility of establishing joint property by a separate contract of

the spouses and also determined that the joint property of the spouses is terminated, and the property in question is subject to division in the event of recognition of one of the spouses incapacitated, «voluntary divorce», «judicial divorce», annulment of marriage or its dissolution. For the first time, the legal regime of joint ownership of property acquired by spouses during the marriage on Ukrainian lands was determined by the Law of the Ukrainian People's Republic «On Marriage and Divorce and on the Registration of Acts of Marriage, Divorce, Birth and Death», and subsequently by Soviet acts of family legislation, starting with the Code of family, guardianship, marriage and acts of civil status UCP of 1926. Despite the fact that the Decree of the Soviet People's Committee of the Ukrainian SSR «On civil marriage and keeping records of acts of civil status» and the Code of Laws on acts of civil status, on family and guardianship of 1919, it was assumed that property acquired in marriage was not considered joint property of the spouses, however, in the judicial practice of that time regarding the resolution of disputes about divorce, the opposite was recognized and the judicial division of such property, acquired by their joint labor and funds, was carried out. The procedure and methods of division of common property were initially determined by acts of civil legislation and since 1969 — family legislation. At the same time, the principle of equal shares of spouses in common property was also introduced in 1969..

Keywords: spouses, division of marital property, joint property, separate property, methods of division of marital property.